

Overspel en steniging in het Nieuwe Testament

Lezing gehouden voor het Studiegezelschap van Evangelische Nieuw- en Oudtestamentici, 15-10-2005 (bewerkt)

Inleiding: het bijbels-historisch aspect

Wanneer we het gaan hebben over doodstraf en steniging in het NT dan komen we onvermijdelijk uit bij de pericoop Joh. 8:1-11, waar we de geschiedenis vinden dat Jezus een vrouw die op overspel is betrapt in bescherming neemt tegen rigide godsdienstige ijveraars die haar dood eisen. Voordat we over doodstraf en steniging gaan spreken wil ik eerst ingaan op het bijbels-historisch aspect van deze episode om daarna tot het onderwerp 'doodstraf en steniging in de tijd van de tweede tempel' te komen en alles wat daarmee samenhangt.

Wanneer we het hebben over een bijbels-historisch beeld van deze gebeurtenis, moet het eerst gaan over de authenticiteit van dit bericht in het Johannesevangelie, want in veel bijbelvertalingen staat dit gedeelte tussen grote haken. In een aanzienlijk aantal oude manuscripten ontbreekt dit gedeelte en door veel theologen is dan ook aangenomen dat dit een invoeging uit later tijd moet zijn. Daarmee is het zelfs de vraag of deze gebeurtenis wel ooit heeft plaatsgevonden en een authentiek document is over hoe Jezus omging met doodstraf en steniging.

Theologen die Johannes 8:1-11 afwijzen, voeren daarvoor zes argumenten aan namelijk dat 8:1-11 ontbreekt in veel oude uncialen, dat het ontbreekt in enkele betekenisvolle minuskels, dat het ontbreekt in de Syrische en Koptische vertalingen, dat het in enkele minuskels op een andere plaats staat¹, dat de plaatsing een onderbreking van de beschrijving zou opleveren en dat het woordgebruik onjohanneïsch zou zijn. Voorwaar, zes argumenten en dus is de pericoop onecht, niet oorspronkelijk behorend bij het Johannesevangelie, zo meent men. Meestal huldigt men dan de opvatting dat de pericoop toch een oorspronkelijke traditie over Jezus is omdat het zo'n hoogstaand ethisch verhaal is. Dit lijkt positief, maar dat is het m.i. niet omdat wij niet bepalen wat in de Schrift Gods Woord is en wat niet.

Men doet in deze benadering niets met de gegevens dat 8:1-11 heel oud is, want het staat in unciaal D en in de Vetus Latina, dat het canoniek is want het staat in de Vulgaat. Het was aan Augustinus bekend – we spreken dan over de vierde eeuw, de tijd van die uncialen die het niet hebben - en het was hem ook bekend dat er manuscripten en tradities waren die het niet hadden, toch heeft Augustinus expliciet de authenticiteit verdedigd.² Tenslotte is 8:1-11 vertegenwoordigd in de grote meerderheid van de minuskels. Deze vier indrukwekkende bevindingen voor de echtheid van 8:1-11 en die verwijzen naar de *brede* stroom van de christelijke traditie passeert men in veel commentaren meestal zonder er enige aandacht aan te schenken of de aandacht is tendentiekus.

Moeten we als moderne theologen nu voor de ene of de andere set argumenten kiezen? Ik denk het niet. Ze geven slechts aan dat er een dilemma is. In de Reformatie heeft men dit soort vragen altijd opgelost vanuit de simplicitas van de

¹ In het Lucasevangelie of aan het eind van het Johannesevangelie.

² *De Conj. Adult.* 2.6. 'Sommigen met weinig geloof of liever vijanden van het waachtige geloof hebben, naar ik veronderstel geleid door vrees dat hun vrouwen ongestraft zouden zondigen, uit hun handschriften de pericoop verwijderd waarin de Heer de overspelige vrouw in bescherming nam.' N.B. Augustinus hanteert hier het feministisch argument.

Schrift³ of wel vanuit de regel *Scriptura sui ipsius interpres* (De Schrift legt zichzelf uit.) En dat hoort m.i. voor evangelicale theologie nog steeds de regel te zijn. Of wel: de grammaticale kritiek beslist.

In 8:12 staat: 'Wederom dan sprak Jezus tot hen (*autois*) en zei...' Het gebruikte verwijzwoord *autois* slaat op de mensen tot wie Jezus sprak, onderwees. In de betreffende pericoop van de overspelige vrouw worden zij genoemd *pas ho laos*, heel het volk (vs. 2). En in vers 2 wordt hiernaar ook verwezen met 'hen' (*autous*). Er vindt dus grammaticale terugverwijzing plaats door middel van de verwijzwoorden: *autous* en *autois*. Wanneer 8:1-11 wordt weggelaten, wordt deze reeks van verwijzwoorden onderbroken. Dan moeten we gaan aannemen dat Jezus de overpriesters en Farizeeërs toesprak die in het geheim bijeen waren om plannen te beramen om Jezus te arresteren. Want dat is dan de voorgaande alinea geworden (7:45-52) in plaats van 8:1-11. Omdat dit onmogelijk is, neemt men onveranderlijk aan dat met *autois* een veel verdere terugverwijzing plaats vindt of een standaardopening zou zijn. In beide gevallen verbreekt men de grammaticale regel dat *autois* verwijst naar het onmiddellijk voorafgaande. Vanuit grammaticale kritiek is het daarom ongeoorloofd om 8:1-11 te beschouwen als een latere invoeging. Het hoort gewoon te staan op de plaats waar het staat.

Bij toepassing van grammaticale kritiek wordt het vaak als irritant gezien dat er met één grammaticaal argument een set van indrukwekkende andere argumenten terzijde wordt gesteld alsof het niets is, zoals in dit geval. Toch mogen we onze ogen niet sluiten voor de absolute voorwaarde van exegese dat grammaticale kritiek nu eenmaal voor elke andere kritiek – literaire of historische – dient te gaan.

De enige evangelische exegeet die ik ben tegengekomen in de laatste tweehonderd jaar die deze grammaticale noodzaak van Johannes 8:1-11 naar voren heeft gebracht, is Adam Clarke.⁴ Dat laat zien hoe ver soms de evangelische theologie is afgeraakt van haar eigen wortels en ook hoe schadelijk dat is. In elk geval is, na de vaststelling dat we in 8:1-11 werkelijk met een daad van de Heer Jezus te doen hebben, het moment gekomen om meer inhoudelijk op deze pericoop in te gaan in verband met het onderwerp doodstraf en stening.

Jezus en de wet

Bij de uitleg van de overspelige vrouw valt het op hoe in de commentaren voortdurend het motief ontwikkeld wordt dat Jezus bij het in bescherming nemen van de vrouw eigenlijk de wet omzeilde. De wet eiste stening, maar Jezus wist het lot van de vrouw te keren zodat zij vrijuit ging. Zijn barmhartigheid en de kracht van zijn woord dat tot inkeer bracht, zou sterker zijn dan de wet.

Allerlei argumentaties worden hierbij gevoild. *Theologisch* motief. Met zijn woord 'Wie zonder zonde is, werpe de eerste steen.' zou Jezus zijn tegenstanders tot inkeer hebben gebracht zodat zij zich beschaamd afkeerden van hun voornemen tot stening doordat zij hun eigen zonde inzagen.⁵ Heel dicht hierbij ligt het *ethisch* motief: ICC suggereert dat de oudsten 'must have felt the power of the temptation which had overcome the woman.'⁶ In confrontatie met de grote barmhartigheid van

³ Perspicuitas (doorzichtigheid) of simplicitas (eenvoud) Scripturae Sacrae (van de Heilige Schrift) is één van de vier uitgangspunten van de Reformatorische schriftbenadering. De andere zijn: perfectio (volmaaktheid), necessitas (noodzaak), sufficientia (genoegzaamheid) van de Schrift.

⁴ A. Clarke, *Clarke's Commentary*, Vol.III, 1810. (Reprint van 1824, Abingdon Press, Nashville)

⁵ *Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament*; Das Evangelium nach Johannes: U Schnelle, Leipzig, Evang. Verlagsanstalt, 1998, p. 152.

⁶ *The International Critical Commentary*; The Gospel according to St. John; Vol II: J.H. Bernard, T&T Clark, Edinburgh (repr. 1949), p. 718.

Jezus' zagen zij dan af van hun voornemen tot steniging. Het wordt dan zo voorgesteld of gesuggereerd dat de evangelische barmhartigheid van Jezus uitgaat boven de wet en daarover triomfeert.

Wij moeten m.i. naar een andere kijk op deze geschiedenis: Jezus *handhaafde de wet*. Ik zou dit het *juridisch* motief willen noemen.

Waarom gingen de beschuldigers van de vrouw beschaamd weg? Omdat ze hun eigen zondigheid inzagen? Of omdat zij Jezus' hoge ethische standaard voelden? Vast niet, zij hadden zich doen kennen als tegenstanders die het erop toelagden Jezus te verzoeken om hem aan te klagen (vs. 6). Het is veel logischer dat zij het onderspit dolven in een confronterende situatie waarin zij zichzelf gemanoeuvreerd hadden. Want wat zei de wet? Voor valse getuigen bestond er de straf die de aangeklaagde kreeg op het door hen gegeven getuigenis. De aanklagers van de vrouw begrepen om verschillende redenen dat zij geen been hadden om op te staan met hun aanklacht en dat dit met al die toeschouwers nog gevaarlijk kon worden ook voor hen. De zwijgzaamheid van Jezus en de ogen van de menigte rondom hen deed hen de werkelijkheid gevoelen en wellicht de dreiging van straf.

Waarom hadden zij geen been om op te staan volgens de joodse wetgeving? In de eerste plaats kwam het toe aan de benadeelde partij om de aanklacht in te dienen en om later de eerste steen te gooien in het joodse recht. Dat wisten alle omstanders en die wachten nu op het naartoren komen van de man van de vrouw of van de verloofde als er sprake was van ondertrouw. Maar er kwam niemand naar voren. Er was geen aanklager en dus geen case. Het ontbreken van de eerste-steen-gooier werd steeds pijnlijker naarmate Jezus langer zweeg en op de grond tekende of schreef. In plaats van de vrouw leken nu de farizeeën en schriftgeleerden de aangeklaagden geworden onder de zwijgende blikken van de mensen die hen omringden. Toen het tot hen doordrong dat ze met de wet schaakmat gezet waren, bleef niets anders over dan afdruppen.

Wat waren precies de zwaktes in hun optreden? Zij hadden niet alleen de aanklager, maar ook de minnaar van de vrouw niet bij zich. De wet eiste dat beide man en vrouw in geval van overspel werden gestraft.⁷ De man ontbreekt pijnlijk in dit verhaal. De vertaling 'op heterdaad betrapt' van *ep' autofōrōi* kan ook ruim vertaald worden met 'duidelijk' 'kennelijk'.⁸ Het is daarom ook mogelijk dat het hier gaat om een vrouw die herkenbaar zwanger is, maar dat om een onbekende reden niet kon zijn van haar eigen man.

Hoe had Jezus begrepen dat deze farizeeën en schriftgeleerden geen case hadden? Omdat hun motief niet juist was en motieven werden in het joodse recht naukeurig onderzocht (zoals we zullen zien). De NBV vertaalt correct vers 4: 'Mozes draagt ons in de wet op zulke vrouwen te stenigen. Wat vindt u daarvan?' Dit was helemaal niet wat de wet van Mozes zei. Daarin staat dat beide de overspelige vrouw en haar minnaar gestraf moesten worden en niet 'zulke vrouwen'. Hier stond een groep rigide godsdienstigen voor Jezus die vonden dat vrouwen die zich misdroegen op het punt van sexualiteit gedood moesten worden en dat er een harde lijn gevolgd diende te worden in plaats van een geldende rechtspleging die veel minder rigoreus was. Vrouwen die mannen verleidden of die ongehoorzaam waren aan hun mannen en met anderen wegliepen, daar moest maar eens paal en perk aan gesteld worden. Dat klinkt door in deze aanklacht, maar daar bood de wet van Mozes geen ruimte

⁷ Lev. 20:10, Deut. 22:22.

⁸ De ruimere betekenis van 'duidelijk, kennelijk' voor Attisch, Herodotus en Nieuwe Testament in Beknopt Grieks-Nederlands Woordenboek, Muller Thiel, Wolters, Groningen, 1966 (10de dr.)

voor en dus was Jezus' reactie zoiets als: Ga je gang. Wie zonder zonde is, gooi de eerste steen.⁹

Zij hadden van Jezus een 'Ja' of 'Nee' verwacht. En als zijn antwoord 'Nee' geweest was, zouden zij een aanklacht tegen hem gehad hebben. De beschuldiging zou gemakkelijk zijn: 'Hij is van mening dat de wet van Mozes niet meer geldig is, want hij vindt dat steniging bij overspel moet worden afgeschaft.' Op de beschuldiging van Mozes terzijde zetten stond de doodstraf (zie Stefanus), zelfs al kwam steniging bij overspel vrijwel nooit voor. Met zijn antwoord hield Jezus zich aan de wet wat deze godsdienstige ijveraaars beslist niet verwacht hadden. Men heeft er vaak over gespeculeerd wat Jezus toch op de grond schreef toen de farizeeën en schriftgeleerden hem ondervroegen. Omdat er niet bij staat wat Jezus schreef, lijkt het erop dat Jezus tenminste een levende gelijkenis uitbeelde dat zijn opponenten zich moesten richten op wat er geschreven stond. De wet hing er maar niet zo'n beetje bij voor Jezus. Met zijn leven, zijn leer en zijn dood vervulde Jezus de wet van Mozes. Daarom is hij voor de christen ook de rechtmatige uitlegger van de wet. Bij Jezus zien we de toepassing van de Tora zoals die door Mozes oorspronkelijk was bedoeld. Dit is een uitspraak die misschien menig oudtestamenticus het voorhoofd zal doen fronsen. Straks wil ik voor deze stelling nog een voorbeeld geven naar aanleiding van de vraag: Waarom drong Jezus niet aan op een eerlijk proces als hij de wet handhaafde?

Doodstraf in Jeruzalem

In de Misjna (Makkoth 1:10) is er de volgende discussie. 'Een Sanhedrin dat in een periode van zeven jaar iemand ter dood veroordeelt, heet "destructief". Rabbi Eliezer ben Azariah zegt: "Zelfs als het gaat om één in zeventig jaar." Rabbi Tarfon en Rabbi Akiba zeggen: "Als wij in het Sanhedrin gezeten hadden, zou er nooit iemand ter dood gebracht zijn." Rabban Simeon ben Gamaliël zegt: "Zij zouden de moordenaars in Israël vermenigvuldigd hebben." Eliezer ben Azariah werkte tussen 80-120. Hoewel zijn werkzaamheid iets later valt dan de periode waarover wij spreken, laat deze discussie in de Misjna zien dat het heel ongebruikelijk was dat er een doodvonnis werd uitgesproken in het Sanhedrin van de tweede tempel.

Men had voor een zaak met doodstraf zorgvuldige regels in het Sanhedrin. Zo mocht niemand een rede voeren voor veroordeling, maar wel voor vrijspraak. Dit om te voorkomen dat de rechters onder de indruk van redeneringen tot doodstraf zouden besluiten in plaats van door de getuigen overtuigd te zijn. De getuigen werden één voor één binnengelaten en op allerlei punten werden zij ondervraagd of zij onafhankelijk waren en of zij betrouwbaar waren en dat moest blijken uit de samenhang van hun waarnemingen en of die klopten. Was iemand eenmaal vrijgesproken dan kon hij niet meer voor dezelfde zaak opnieuw berecht worden, zelfs niet in geval van nieuw belastend materiaal. Dit alles is uitgebreid beschreven in Misjnatractaat Sanhedrin. G.F. Moore heeft gezegd: 'Het is duidelijk dat met zo'n procedure een ter doodveroordeling bijna onmogelijk was...' En: 'Dat deze voorzorgsmaatregelen een schuldige in staat kon stellen om aan de doodstraf te

⁹ Het gaat hier niet om de situatie dat de vrouw zojuist een proces op overspel achter de rug heeft en veroordeeld is. In dat geval zou zij in hechtenis zijn tot de uitvoering van haar straf. Het woordgebruik 'zonder zonde' is niet een theologische term hier, maar een juridische: wie zonder zonde is = de rechtmatige aanklager.

ontsnappen en dus misdaad aanmoedigden was in de ogen van hen die ze hadden opgesteld de minste van twee kwaden.¹⁰

Waarom was de doodstraf zo beveiligd dat die vrijwel niet voorkwam? Kwam dat doordat de Romeinen hun eigen recht deden gelden en bij calamiteiten wel ingrepen en volgens eigen recht te werk gingen? Het zal ongetwijfeld een rol gespeeld hebben, toch bleef voor het burgerlijk recht en het strafrecht voor joodse rechters en sanhedrin een enorme taak over die hen niet door de Romeinen uit handen werd genomen. We moeten voor de beantwoording van deze vraag waarom de doodstraf zo op slot zat, rekening houden met de traditie van de joodse rechtspraak die weer teruggaat op wat de Tora hierover voorschreef.

Er waren vier ernstige voorwaarden door Mozes gegeven waaraan moest worden voldaan volgens de Tora. Ten *eerste* moesten er twee getuigen zijn, want 'op de verklaring van één getuige zal hij niet ter dood gebracht worden.'¹¹ Ten *tweede* moesten de getuigen onafhankelijk van elkaar zijn en niet met elkaar in contact gestaan hebben over de zaak. Onder een vals getuigenis werd ook gerekend een eventuele afspraak met de andere getuige om een eensluidend getuigenis naar voren te brengen: 'en blijkt dat de getuige een vals getuige is en dat hij een valse aanklacht tegen zijn broeder heeft ingediend, dan zult gij hem doen naar dat hij zijn broeder dacht te doen. Zo zult gij het kwaad uit uw midden wegdoen...'¹² In de Codex Hammurabi en de Hetitische Wetten wordt geen eis van twee getuigen gesteld voor doodstraf. Uit de Midden Assyrische Wetten blijkt dat het mogelijk is om op één getuige te komen tot een uitspraak van doodstraf.¹³ Voor de oude wetgevingen is de Tora uniek te noemen met de buitengewone zorg die er besteed wordt aan de getuigen. Het is op de twee voorwaarden over de getuigen al bijna ondoenlijk om tot doodstraf te komen, want misdrijven van moord en seksuele zonde waarop de doodstraf staat volgens de Tora, worden bij voorkeur zonder getuigen begaan.

Er is ten *derde* een onderzoek nodig naar de motieven die geleid hebben tot de daad. Dat blijkt uit Deuteronomium 19:6 waar gezegd wordt dat de doodslager niet onderweg naar een vrijstad gedood dient te worden door de bloedwreker daar hij 'niet des doods schuldig is, aangezien hij tevoren geen haat koesterde.' Bij doodstraf moeten er twee bewijzen geleverd worden: Wie is de dader? En vervolgens: Heeft de dader in opzet gehandeld? De tweede vraag is meestal nog moeilijker te beantwoorden dan de eerste. Niettemin moest ook voor beide vragen een positief bewijs worden geleverd door de getuigen.

Een *vierde* voorwaarde in het joodse rechtsbestel was dat volgens de Tora de benadeelde partij alleen tot een aanklacht kon overgaan. Er bestond dus geen overheid die een openbare aanklager in dienst had. Het gevolg van deze instelling was dat er niet gemakkelijk heksenjachten konden ontstaan vanuit een overheid die vond dat dit of dat nu maar eens afgelopen moest zijn 'met al dat overspel van tegenwoordig' of om politieke tegenstanders juridisch te vervolgen. Dit heeft vergaande consequenties. Zo is er de geschiedenis van de twee vrouwen die verschijnen voor koning Salomo die ruziën om een levende baby. Bekend is Salomo's reactie om het kind dan maar in tweeën te snijden en elke vrouw een helft

¹⁰ G.F. Moore, *Judaism in the first centuries of the christian era*, Vol II, Cambridge, Harvard University Press, (1927, repr. 11-1970), p. 186, 188.

¹¹ Deut. 17:6.

¹² Deut. 19:18-19.

¹³ Zie: B. Maarsingh, *Onderzoek naar de ethiek van de wetten in Deuteronomium*, Van Amstel, Winterswijk, 1961, p. 30-31.

te geven waarop de echte moeder in het daglicht komt doordat zij zegt 'Geef het dan maar aan haar.' Beide vrouwen waren prostitué's.¹⁴ Salomo liet die vrouwen niet uit zijn paleis weggagen om hun beroep, zelfs liet hij hen niet ombrengen om hun overtreden van de reinheidswetten in de Tora.¹⁵ Er was geen aanklager die hen aanklaagde en daardoor gingen zij vrijuit.. Nog een voorbeeld. In Leviticus 20:13 wordt de doodstraf gesteld op homosexualiteit: 'Zij zullen zeker ter dood gebracht worden.' Dan moet de vraag gesteld worden: 'Maar wie is de aanklager?' In een homoseksuele relatie is geen van de partijen een benadeelde persoon, dus was er geen aanklager. En dus was er geen case, zij gingen vrijuit. Hooguit voorkwam deze wetsregel pedofilie of dat een jongen verkracht werd door een man. In dat geval was de vader van de jongen de aangewezen persoon om aan te klagen.

In geval van verleiding tot een andere godsdienst in Israël was er dezelfde rechtsgang voorgeschreven als bij moord en bij aantasting van de sexualiteit.¹⁶ Alleen in het geval van een openbare godsdienstige omwenteling was er een taak weggelegd voor de overheid om aan te klagen en om tot actie over te gaan. Eerst om dit te onderzoeken, eventueel te corrigeren of zelfs met de dood te bestraffen.¹⁷ Opvallend genoeg kreeg Jezus hiermee te maken. We lezen dat hij gedurende heel zijn werk gevolgd werd door mensen die onderzoeken instelden naar zijn woorden en werken en die intensief zochten naar aanklachten om hem te kunnen aanklagen. Maar ook in het geval van Jezus was het voor het Sanhedrin bijna onmogelijk om tot een uitspraak van doodstraf te komen. Pas toen Jezus bekende wie en wat hij was, werd dat als een belastende bekentenis opgevat en kon doodstraf uitgesproken worden. Later kregen de eerste christenen in Jeruzalem met deze wetgeving te maken door de vervolgingen die tegen hen ingesteld werden o.a. door Saulus.

De algemene conclusie moet zijn: In het Israël van de tweede tempel bestond de doodstraf, maar die zat juridisch zo op slot dat die bijna niet voorkwam. Hetzelfde kan daarom gezegd worden van de straf door steniging. Ook die kwam toen bijna niet voor. Het heeft er alle schijn van dat in de geschiedenis van de eerste tempel rekening moet worden gehouden met een soortgelijk beeld over dit onderwerp gezien de voorschriften hierover in de Tora.

Steniging en overspel

De aanklagers van de overspelige vrouw vinden dat zulke vrouwen gestenigd moesten worden en zij beriepen zich op de wet van Mozes. In Deuteronomium wordt alleen van steniging gesproken waar het gaat om overspel met een vrouw die ondertrouwd is, verloofd is.¹⁸ Het lijkt er daarom op dat het hier ging om een vrouw die verloofd was.¹⁹ Omdat steniging alleen in dit geval expliciet is genoemd in Deuteronomium, zegt de Misjna dat overspel met een gehuwde vrouw bestraft moest worden met wurging in plaats van steniging. Wurging werd gezien als een minder wrede dood, toch lijkt mij dit meer een hypothetische discussie over bestraffing dan een die ook werkelijk voorkwam in de praktijk. Hier kom ik later op terug.

¹⁴ 1 Kon. 3:16.

¹⁵ Lev. 18:6, 19:29.

¹⁶ Lev. 13:6-11.

¹⁷ Lev. 13:12-18.

¹⁸ Deut. 22:23-24.

¹⁹ Sanhedrin 11.1 en 11.6 Zo ook: H.L. Strack, P.B. Billerbeck, *Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch*, Bnd II, C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1924, p. 520. Kiddushin 2.1 'Een man mag zijn dochter in ondertrouw geven terwijl zij nog in haar jeugd is...' (Naarah: leeftijd van 12-12.5 jaar).

De schriftgeleerden en farizeeën in Johannes 8:1-11 hadden het over steniging, want van Jezus eisten ze dat hij ook moest vinden dat 'zulke vrouwen gestenigd moeten worden'. Is het mogelijk dat zij tekeer gingen tegen jonge vrouwen die niet wilden trouwen met de man aan wie zij uitgehuwelijkt waren en daarom overspel pleegden? Dan lijkt het erop dat Jezus oog in oog stond met een jonge vrouw die gedwongen was om te huwen met een man die zij niet kon liefhebben en die omgang had gehad met iemand die zij wel liefhad. Voor het moment was zij gered uit de handen van haar beschuldigers, maar Jezus kan niets anders voor haar doen dan zeggen 'Ga heen en zondig niet weer.'

Ontdook Jezus de wet hiermee niet? Hij moest toch willen dat een schuldige werd gestraft, in dit geval een jonge vrouw? Hij drong niet aan op 'een eerlijk proces'. Er zijn ook uitspraken van Jezus bekend over verstoting van een vrouw, in het bijzonder in het Mattheüsevangelie. Bijvoorbeeld: 'Maar ik zeg u: Eenieder die zijn vrouw wegzendt om een andere reden dan ontucht, maakt dat er echtbreuk met haar gepleegd wordt...'²⁰ Hoe kon Jezus bij overspel wegzending accepteren als er de doodstraf op stond? Vond hij dan niet dat de wet moest worden gehandhaafd? Ook in deze uitspraken van Jezus lijkt het erop alsof hij net als bij de overspelige vrouw de wet ontdook door niet aan te dringen op 'een eerlijk proces' bij overspel. Welnu, alle gegevens wijzen erop dat steniging als straf op echtbreuk niet voorkwam in Jezus' tijd en ook al lang daarvoor niet en dat het de normale procedure was om bij echtbreuk een scheidingsbrief te schrijven: dat was de officiële manier om uit elkaar te gaan en een huwelijk te beëindigen en niet door te stenen. Ik noem de volgende aanwijzingen hiervoor.

In de eerste plaats de uitspraken van Jezus die een gangbare praktijk lijken te vertolken. Verder: in de Misjna wordt er nergens iets gezegd over hoe er gehandeld moest worden bij steniging in verband met echtbreuk. Als er een traditie was geweest van steniging bij overspel, dan was daarvan ongetwijfeld een neerslag geweest in de Misjna. Alleen al het ontbreken van zo'n traditionele overlevering van rabbi's over zo'n ernstig onderwerp bewijst eigenlijk afdoende dat er in de Joodse cultuur van de tweede tempel geen traditie van steniging op echtbreuk bestond.

Verder kenden de Romeinen niet de doodstraf op echtbreuk. Zij zullen dus niet tijdens hun bewind enig voorstel tot doodstraf op echtbreuk goedgekeurd hebben en dus valt daarom niet te verwachten dat doodstraf hierom bestond gedurende de Romeinse overheersing. Jehochanan ben Zakkai die de leiding had over de rabbijnschool in Joppe na het jaar 70 kreeg van de Romeinen de maatregel opgelegd om doodstraf op echtscheiding af te schaffen in het joodse rechtssysteem en hij heeft dat zonder enig protest gedaan. Voor hem en de farizeeërs die hij leiding gaf, was het klaarblijkelijk geen gewetenskwestie. Dat kan alleen als het voor hen sinds mensenheugenis niet voorkwam.

Teruggaand in de geschiedenis is er het interessante voorbeeld van de profeet Jeremia die zegt dat de Here na de ontucht van Israël een scheidingsbrief geschreven had voor Israël en haar daarmee uit het land had verstoten.²¹ Opvallend is dat God zelf echtbreuk behandelde met een scheidingsbrief in plaats van de doodstraf die in Deuteronomium is voorgeschreven. Ook Jesaja gebruikte in dit

²⁰ Mat. 5:32, zie ook; Mat. 19:9 NBV vertaalt *parektos logou porneias* (5:32) m.i. nogal vreemd niet te begrijpen met 'tenzij er sprake was van een ongeoorloofde verbintenis'. Maar met *logou porneias* wordt zonder twijfel verwezen naar Deut. 24:1 *erwat dabar* 'iets onbehoorlijks' (NBG), lett. 'zaak van naaktheid'. Sjammai legde dit uit als 'zaak van overspel' en algemeen wordt aangenomen dat Jezus het standpunt van Sjammai volgde. Vgl. NIV Studybibel, Mat. 19:3.

²¹ Jer. 3:6-10.

verband het beeld van de scheidingsbrief.²² Als de profeten de scheidingsbrief noemen als consequentie van overspel in het huwelijk kan ronduit gesteld worden dat er ook gedurende de eerste tempel geen traditie is geweest van doodstraf op huwelijksontrouw, maar dat toen al de scheidingsbrief de algemene gedragscode was om een mislukt huwelijk te beëindigen.

Eigenlijk lag al in de Tora opgesloten dat doodstraf op overspel geen levensvatbare optie was. In de woestijntijd onder Mozes moet dat al gebleken zijn waardoor de scheidingsbrief noodzakelijk was. In de eerste plaats hebben we al gezien dat de doodstraf aan alle kanten beveiligd was in de Tora als daarbij precies volgens de voorschriften van Mozes werd omgegaan. Dan kwam er ook nog eens het ongrijpbare probleem van overspel bij. Want een juridische bewijsvoering van overspel waarbij gewerkt moest worden met twee onafhankelijke getuigen was een uiterst moeilijke opgave. Waar haal je die twee getuigen van elkaar die de geslachtsdaad gezien hebben. Eén getuige is al bijna een onmogelijkheid, laat staan twee en die moeten dan ook nog onafhankelijk van elkaar zijn. Praktisch gesproken was het een onmogelijkheid. Al in Mozes' tijd moet het een onmogelijkheid geweest zijn om overspel hard te maken en de oplossing van de scheidingsbrief die in de Tora kwam, lijkt erop dat een reeds in de woestijn bestaand probleem zo werd opgelost. Als er overspel had plaatsgevonden en de man was ervan overtuigd, maar kon het niet juridisch hard maken dan kon hij zijn vrouw wegsturen die daar ook niet rouwig om was.

Uit alle gegevens komt naar voren dat doodstraf op overspel een nagenoeg hypothetische mogelijkheid was. Dat betekent dat de eerder genoemde vermelding over wurging bij overspel evenmin gezien kan worden als een in de werkelijkheid voorkomende maatregel. Het wordt voornamelijk besproken in het tractaat Sanhedrin onder het hoofdje welke vier doodstraffen er zijn en waarom die straffen gezien de ernst ervan meer of minder terecht van toepassing waren.

Voor de volledigheid merk ik nog op dat voor allerlei gevallen van incest de Misjna de geselstraf noemt die in het openbaar diende te worden gegeven.²³ De opsommingen hiervan in de Misjna lijken meer op behandelingen van een bijbelgedeelte (Makkoth 3:1, Kerithoth 3:5) of op de volledigheid van een complete lijst van 'afsnijding uit het volk' (Kerithoth 1:1, 36 gevallen).²⁴ Hierover bestaan voor zover ik weet geen tastbare gegevens in de literatuur. Of en hoe geseling op incest heeft gefunctioneerd in de praktijk, daar kunnen we alleen maar naar gissen. Dat zullen we niet doen, want gissen over het verleden is meestal vergissen.

Confrontatie en bekering

Kort na de gebeurtenis met de overspelige vrouw roept Jezus uit: 'Ik ben het licht der wereld. Wie mij volgt zal nimmer in de duisternis wandelen, maar hij zal het licht des

²² Jes. 50:1.

²³ Makkoth 3.1 'Dit zij zij die gegeseld dienen te worden. Wie gemeenschap heeft met zijn zuster, zijn vaders zuster, zijn moeders zuster, zijn vrouws zuster, zijn broers vrouw, de vrouw van zijn vaders broer of met een vrouw die menstrueert.' Ruwweg de groep in Lev. 20:17-21. Als dit één maal had plaats gevonden dan was er een zondoffer mogelijk om de schuld te voldoen. (Kerithoth 3:5) Eén maal gold als 'gehandeld in dwaling', onopzettelijke zonde (NBG) Lev. 4:1 e.v.

²⁴ Bij 'afsnijding uit het volk' (Lev. 20:3,5,7,17 enz.; uitroeiing uit het volk NBG doet denken aan afslachten; uitstoting uit het volk NBV is veel beter) gaat de Misjna ervan uit dat dit gaat om een door mensen opgelegde straf als geseling. In de Tora wordt nergens gesproken van geseling. Het lijkt er in de Tora op dat het gaat om een afsnijding van de schuldige uit het verbond door God zonder hulp van mensen. Zoiemand kwam vroeg of laat naast de geloofsgemeenschap te staan door zijn handelwijze die niet passend was in het verbond van God met het volk.

levens hebben.’ Wat moesten de mensen hiervan denken nadat zij hadden gezien dat Jezus schijnbaar de wet terzijde had gesteld die voorschreef dat wie overspel pleegde, ernstig gestraft diende te worden. We zullen ons in de evangelische theologie veel dieper bezig moeten houden met het volgende. Jezus vervulde de wet, dat weten we wel, maar brengen wij dan ook voldoende in rekening dat Jezus daarom ook de rechtmatige uitlegger van de wet is. Wat bedoel ik daarmee? We kunnen toch gewoon lezen wat er in het Oude Testament staat? Dan weten we toch waarover het gaat? We kunnen toch zien hoe iets functioneerde in de historische context toen het geschreven werd door de betreffende profeet, in dit geval in Mozes’ tijd? Dat is toch voldoende? Nee, dat is niet voldoende. De profeten spraken uit een openbaringswerkelijkheid die wij vaak niet kunnen overzien en die zij zelf soms ook maar ten dele begrepen. Daarom is er aanvulling nodig op de Oudtestamentische teksten vanuit de volmaakte openbaring die Jezus was. Dat geldt ook voor dit gedeelte.

Eerder in het Johannesevangelie zien we een vrouw *tot geloof komen* die omgang met vijf mannen had gehad en de laatste was de man van een andere vrouw. Dat is werkelijk heel iets anders dan ‘gestenigd worden’, wat de wet (ook voor Samaritanen, die ook de Tora bezaten) voorschreef. Hoe zit dat allemaal? En wat moet ik me dan voorstellen bij die wet? Was die eigenlijk overbodig? Nee, in Jezus’ handelen zien we een diepere structuur van omgaan met de wet en die diepere structuur is authentiek en is altijd bedoeld geweest door God.

In Israël had ieder het recht om tot bekering te komen via het zondoffer of via het schuldoffer na een eerste ernstige misslag. De Tora regelde niet alleen het *strafrecht* maar ook het *geloofsrecht*. Jezus creëerde voor de vrouw de ruimte om tot bekering en vernieuwing van haar leven te komen. Deze twee zijn altijd al de hoofdbedoeling geweest van de Tora. De Tora doet zonde kennen, maar ook het evangelie, zoals Paulus later zei van de woestijntijd: ‘want zij dronken uit een geestelijke rots die met hen meeging en die rots was de Christus.’²⁵ De Tora kende ook dat vernieuwde leven. Dat bedoelde Jezus toen hij uitriep: ‘Ik ben het licht der wereld, wie mij volgt zal nimmer in de duisternis wandelen.’ Waarschijnlijk hoorde de vrouw het nog terwijl zij vertrok en wist zij dat het waar was om wat zij zojuist had meemaakt.

Een uitspraak die in de Tora bij halsmisdaden nogal eens terugkomt is ‘Gij zult hem niet ontzien.’ Het klinkt op het eerste gezicht als een aanmoediging om het er niet bij te laten zitten en om maar eens flink op te treden. Maar zo is het toch niet bedoeld. Er wordt mee gezegd dat als aan alle voorwaarden is voldaan en een schuldige is aangewezen, terwijl men zeker weet dat de straf terecht is, die straf ook uitgevoerd dient te worden. Het eindpunt is bereikt. Er is geen sprake van een ongeluk, van een vergissing, van dwaling, van onwetendheid. Nee, willens en wetens, met voorbedachte rade is er een verschrikkelijk onrecht gepleegd. Wie zoiets doet, verdient niet anders te ontvangen dan wat hij zelf een ander aangedaan heeft. Dan geldt ‘Gij zult hem niet ontzien.’ Ook dit element klinkt door in Jezus’ omgaan met de Tora. En ik zou daarmee willen besluiten: ‘Wees vriendelijk jegens uw tegenpartij, tijdig, terwijl u nog met hem onderweg bent opdat uw tegenpartij u niet aan de rechter overlevere en de rechter aan zijn dienaar en u in de gevangenis wordt geworpen. Voorwaar, ik zeg u; u zult daar voorzeker niet uitkomen voordat u de laatste penning hebt betaald.’²⁶

²⁵ 1 Cor. 10:4.

²⁶ Mat. 5:25-26.

Conclusies

1. Doodstraf en steniging zijn zo beveiligd in de Tora dat woekering daarvan in het volk uitgesloten was.
2. Op overspel stond weliswaar de doodstraf, maar het is de vraag of die ooit is uitgevoerd.
3. De scheidingsbrief was de afsluiting van een door overspel mislukt huwelijk en geen executie.
4. Naast het strafrecht regelde de Tora ook het geloofsrecht. Daarom was de strafmaat niet alleen om te straffen (strafrecht), maar in de eerste plaats om te confronteren (geloofsrecht).
5. Daar Jezus de wet vervulde, is hij ook de rechtmatige uitlegger van de Tora.

B.J.E. van Noort
2005